

ГЕНЕРАЛ Д'АРШ

/ 1700 /

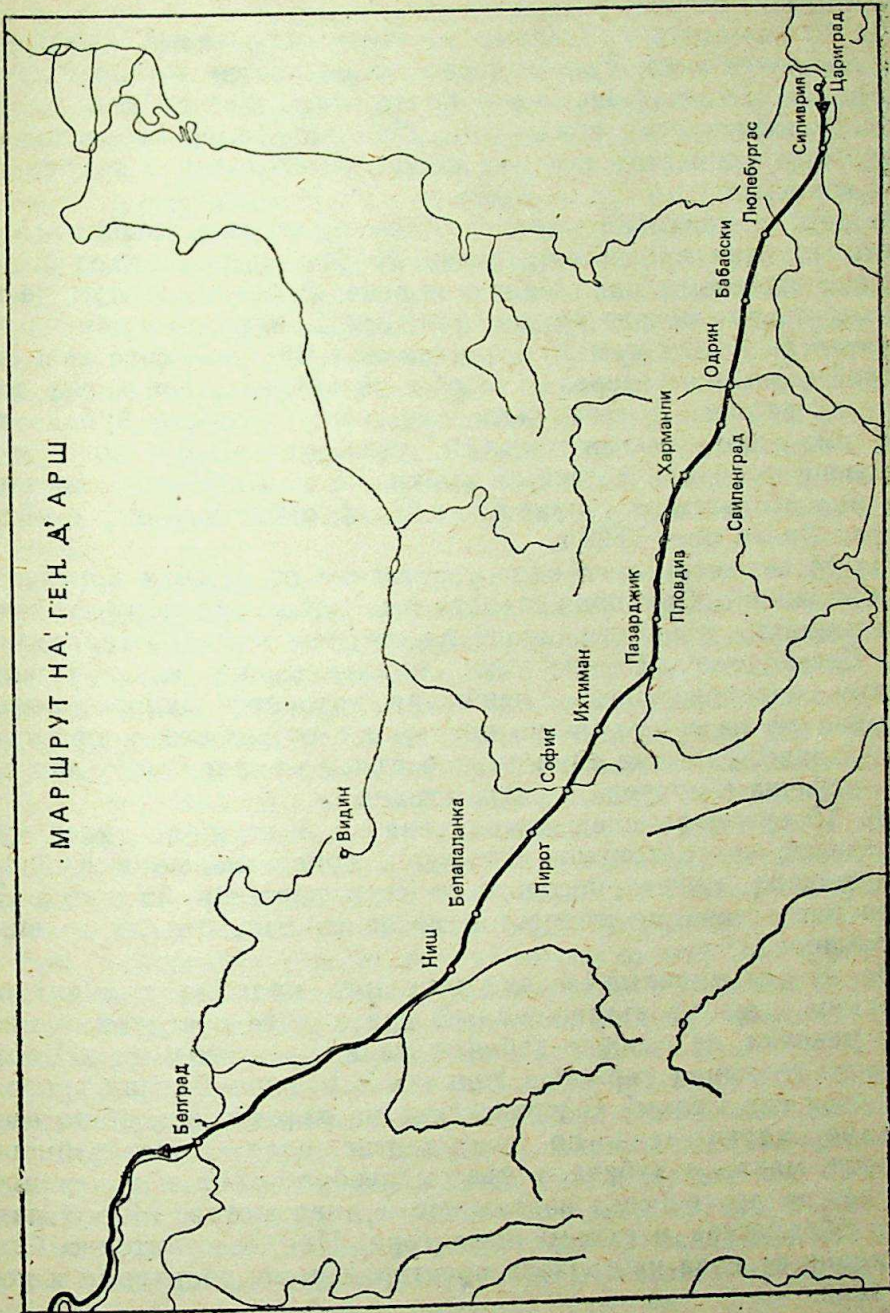
В ръкописното отделение на Австрийския държавен архив се съхранява един ръкописен дневник, който носи заглавие: *Extrait des Memoires du General L-t d'Artsch au retour de la Perse en 1700. depuis Constantinople à Vienne.* [Извлечение от мемоарите на генерал-лейтенант Д'Арш за пътя от Константинопол до Виена при завръщането му от Персия през 1700 г.] (—Сигн. Нs. W. 385). В ръкописа се предават впечатленията на автора при пътуването му от столицата на султана до Виена. За личността на автора знаем само това, което може да се извлече от анализа на неговия дневник. Генерал Д'Арш се е намирал на служба при австрийския император и най-вероятно е бил от белгийски произход. По това време Испанска Нидерландия (бъдеща Белгия) се е намирала под управлението на испанските, а сетне на австрийските Хабсбурги. Личи, че този императорски офицер е познавал добре топографското и военно-фортификационното дело, също картографията, военната стратегия и пр. С каква цел Д'Арш е пътувал до Иран веднага след завършване на войната между Османската империя и Австрия и нейните съюзници през 1699 г., е неизвестно, но по всичко изглежда, че и неговата мисия е имала военноразузнавателен характер. При завръщането си от Иран Д'Арш се присъединил към императорското „велико посолство“, водено от граф Волфганг Етингенски, и с него е пътувал до Виена. За разлика от пътеписа на Симперт, който е описал пътуването на същата мисия, бележките на генерал Д'Арш се отличават със своята конкретност, точност и обстоятелственост. Те съдържат редица нови сведения, които не срещаме в други пътеписи.

Ръкописът на генерал Д'Арш, доколкото можаме да проучим, досега не е използван, нито споменаван от наши или чуждестранни учени. Тук се публикува за пръв път в български превод отнасящата се до балканските страни част от ръкописа.

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ОТ МЕМОАРИТЕ НА ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ Д'АРШ ПРИ ЗАВРЪЩАНЕТО МУ ОТ ПЕРСИЯ В 1700 Г. ЗА ПЪТЯ ОТ КОНСТАНТИНОПОЛ ДО ВИЕНА

(3^a) Аз възнамерявам да опиша пътя от Константинопол до Виена и с малко по-голяма точност в сравнение с картата до Слан-

МАРШРУТ НА ГЕН А'АРШ

жамен¹, особено що се отнася до положението на страната, нещо, което един ден може да бъде особено полезно в случай на война.

На 12 октомври [1700 г.] ние се задържахме до Малкия мост и аз направих една обиколка, за да разгледам по-добре разположението на местността.

На 13 октомври пътувахме за Кючукчекмедже², където има голям подвижен мост. Този път се намира на три мили от другия, край морето. Пътят беше почти както и предишния ден, т. е. поредици от възвишения и хълмове. Приблизително на средата на прехода има един стар порутен сарай, заобиколен с хубави дървета и горички.

Морето е съставна част от Бююкчекмедже, същото нещо, каквото минахме предишната вечер. Морето тук се вдава в сушата по протежение на една миля и повече. Добре се вижда, че тези два пътя правят твърде трудно приближаването по суша на една неприятелска армия към Константинопол. Но тъй като тази вода образува само едно езеро, аз мисля, че войската би могла да ги заобиколи отляво. В Бююкчекмедже, което е доста хубаво тържище, има един каменен мост. На дължина той е повече от 800 обикновени крачки и служи за минаване над споменатото езеро. Той е бил построен от султан Сюлейман³, същият, който е обсаждал град Виена през 1529 г.

На 14 октомври след едно разстояние от 6 мили пристигнахме в тържището Силиврия, където има един стар порутен замък. Ние изминахме две мили, преди да стигнем малкото селце, наречено Крембургаз⁴. Целият път минаваше из една равнина, тук-таме разнообразна с възвишения, като през цялото време се придържахме на много малко разстояние от морето, което ни оставаше вляво. Там има един твърде дълъг каменен мост над една малка рекичка с мочури от двете страни.

На 15 октомври след изминаване на 4 мили все през хубава местност, както току-що споменах, пристигнахме в Кунигли⁵, малка махала, където посолството се разположи на лагер. Тук именно ние оставихме морето за последен път, без да го видим вече занаяпред.

На 16 с. м. минахме 4 малки мили през подобна равнина, разнообразна с малко възвишения. Вчера и днес пресякохме много малки рекички, не особено забележителни, и стигнахме в Чорли⁶, средно по големинна тържище, при което именно Баязид сразил в битка своя син Селим⁷. С изключение на първия ден, общо взето, срещяхме малко села по нашия път след Константинопол. Страната, макар и хубава, е съвсем необработена и в нея почти не се вижда друго освен изтравниче и дива метла. Много малко земя е обработена и съвсем няма гори. Ние действително бяхме изненадани от вида на толкова просторни поля, изсъхнали и неизползувани.

На 17 с. м. изминахме 7 мили до Кариширан⁸. Като тръгнахме от Чорлу, на четвърт миля минахме един поток, на който има ху-

бав каменен мост. Пътят вървеше през равнина, осеяна с възвишения. Преди градчето Кариширан минахме един друг поток, над който също има каменен мост. Кариширан е едно доста лошо тържище, където посолството обядва в една конюшня. Там близо до него има един сарай, където не позволяват да се влиза. Той принадлежи на султана.

На 18 с. м. стигнахме в Бургас⁹, след като изминахме 4 мили, по-голямата част из равнина с малко възвишения. Минахме също 4 или 5 малки потока или ручея, над които има няколко каменни моста. Бургаз е доста голямо тържище с хубава джамия и един хан, или лагер, построен от великия везир на султан Сюлейман, на име Цукли Мехмед паша¹⁰. Тази фондация с хоспитал е една от най-големите в Османска Турция.

На 19 с. м., след като оставихме това селище, минахме една малка рекичка с каменен мост, а после и три малки потока. Страната е равна, както бе отбелязано и по-горе. От тази страна има една друга река, която е с твърде хубав каменен мост. Отдясно напред е Ескибаба, едно доста голямо тържище. Тук бе нашият лагер, на 4 мили от другия. Селището има също доста голяма джамия, която е била построена, както ми казаха, от някой си, наречен Али паша. Тя не е така хубава, както тази, която видяхме вчера.

На 20 октомври след пътуване от 6 малки мили пристигнахме в Хабса¹¹, едно хубаво тържище, където същият Али паша наредил да бъдат построени една твърде хубава джамия с хубав хан и медресе, а също да бъде създадена фондация за издръжка на бедните. Той направил всичко това тук за упокоение душата на своя син, който бил паша на Буда и бил удушен по негово нареждане. Причината била, че султан Сюлейман се оплакал пред бащата, че синът му събира данъци в повече от населението. Али паша после изпратил на султана главата на сина си, а падишахът изненадан му казал, че не му я искал. Али отговорил, че по нареждане на своя владетел един баща не бива да направи помалко с един непослушен свой син. Тук родът на потомците на Али съществува още и днес и е един от най-богатите в империята. Ние преминахме само още един поток и една малка рекичка, която тече пред Хабса откъм страната, от която дойдохме. Иначе страната представляваше равнина и хълмове.

На 21 с. м. в един преход от 4 мили ние пътувахме през една подобна страна, като минахме две пороища с високи брегове, пълни с вода, и един поток в посока на Адрианопол. На четвърт мля от града посланикът беше приет от еничар агата и бостанджи пашата, или началника на султанските градини, който е и комендант на този град. С еничари и бостанджи, последните възседнали на коне, те придружиха посланика до неговата квартира в града. Този ден той остана в каляската си.

Градът е построен почти като Константинопол, т. е. от дървени греди, запълнени със зидария. От западната му стра-

на са реките: Хеброс, която турците наричат Мериджа, в която се влива една друга, наречена Арда, и една трета, Тунджа, която минава под самия град. Кулите и стените, които защитават стария град откъм равнината, са се врязали като клинове в сградите на новия град, който е без стени и отчасти е разположен на някакви възвишения, отчасти — в равнината. Той е по-малък от Алепо и главното му украшение е хубавата „Султан Селим“ джамия, която по съвършенство е равна на най-хубавите джамии в Константинопол. Около нея има широко пространство с добре направена балюстрада, после един още по-хубав преден двор, в който се намира тази величествена постройка, почти в средата на града. Най-високата ѝ част, нейният свод или купол, доколкото можех да преценя, не ще да е по-малък от този на „Света София“ в Константинопол. На четирите ѝ ъгъла се издигат четири минарета с по три стълбища. До най-високото място на тях се качват по 245 стъпала. Отвън те са оформени като нашите колони с улен. Вътре се влиза по три различни стълбища, всяко от които води в отделна галерия (викало). Аз бях на най-високата, откъдето можах да забележа всичко за миг. Оттам аз разгледах този град, Моллата ми изброи до 50 други джамии, големи и малки, 20 бани, 4 големи хана, или странноприемници за търговци. За тях мога да кажа, че персите надминават турците по красота и удобство. Градът се държи под обстрел от две страни от съседните възвишения. Сараят на султана е извън града в низината над Тунджа, която тече през градините, изпълнени само с горички. От сарая ние видяхме само предния голям двор, където се намира Диванът. Неговите стаи не бяха мебелирани или турците от някакви съображения не желаеха да ги покажат предварително. Пред стените на тази сграда има голяма ливада и един пилон със зазидан долен край, за да пускат нагоре стрелите. Недалеч оттам на р. Тунджа се намира джамията на султан Баязид, която също има една от най-богатите фондации в тази страна. Има голям хоспитал, близо до който в една дълга зала хранят всеки ден бедни. От другата страна на джамията има една постройка, където са малките къщи. Те напълно оправдават това си име, защото те са такива, че в тях едва може да се влиза и излиза, а се спи на земята. Те достигат до големи железни вериги, намиращи се под хубав купол, който е изграден като джамия. Освен този вид сгради има един безистен, който заслужава наистина да бъде видян. Той е мястото, където се продават най-богатите стоки; също и една сводеста галерия, дълга 300 крачки, наречена „Али паша“. Тя е изпълнена с дюкянчета за всякакви стоки.

На 24 октомври тръгнахме от Адрианопол, като минахме по един дървен мост над Тунджа. Близо до сарая има каменен мост, който е срутен. За него турците казват, че бил паднал, след като по него последен минал султанът. Еничар агата и бостанджи пашата наново придружиха посланика на четвърт миля извън гра-

да. Нашият път започна да води из една хубава равнина, изпъстрена по-нататък с лозя. След тях минахме през една падина, но сетне продължихме повече из равнина, като р. Марица или Хеброс оставаше винаги на известно разстояние от лявата ни страна.

На две мили от нашия лагер минахме край малък новопостроен хан и след като изминахме общо шест мили, пристигнахме в Мустафа паша паланка¹². Тя е едно лошо тържище с хан, джамия и един хубав мост над Хеброс, изграден от хубави дялани камъни. В права линия е дълъг почти 3350 крачки. От тук нататък из страната започнаха да се показват малко повече дървета. На няколко места има и малки мочурища, доста шубраци и малки рекички.

На 25 с. м., след като изминахме шест мили път, пристигнахме в Харманли, след като бяхме минали моста над Хеброс. Пред нас се показаха няколко горички, размесени с площи с отделни дървета, а отляво малка равнина, затворена от средно високи планини. Накрай те се приближиха до нас от двете страни на Хеброс върху едно съвсем малко пространство, където минаваше нашият път. Тази страна продължи по-нататък без планини от лява страна и с горички от двете страни на пътя. Ние минахме едно бедно село, наречено Хебица¹³, и един каменен мост над една рекичка към средата на пътя. От това село стигнахме направо до Харманли, едно доста лошо тържище. То има хубава джамия, един хан и един каменен мост над една буйна рекичка, която се влива в Хеброс на половин миля по-надолу. Според това, което ми казаха, този хан, джамията и мостът били изградени от някой си Чауш паша.

На 26 октомври, след като преминахме тази рекичка, прекосихме няколко хълма, които се прехвърляха отляво надясно, покрити с шубраци, примесени с дива метла. Пътя ни пресичаха две рекички, също с каменни мостове, и след това пътувахме из една голяма равнина, която дава името на селото, където пренощувахме, отдалечено на четири мили от другото село Узомшиова¹⁴, или „дългата равнина“. Това е едно бедно място, което няма нищо хубаво освен джамията и хана си, изградени от Синан паша. Страната тук изцяло е покрита с гори, нещо, което съвсем липсваше по целия път от Константинопол до Адрианопол. Заслужава да се отбележи, че всички ханове, които минахме, както и джамиите, всички са покрити с оловна тенекия, също като тези в столицата на империята, тъй като техните учредители са били твърде богати.

На 27 с. м., тръгвайки от Узомшиова, изминахме разстояние от 8 мили. Две мили пътувахме из равнината само през ливади. Накрай имаме едно малко снишаване на възвишенията, които ни доведоха до малко село на име Симиджа¹⁵. Оттам изкачихме едно друго възвишение и продължавайки през равнината, осеяна с хълмове и отчасти покрита с горички, срещнахме две или три бластисти рекички с лоши дървени мостове, а надясно и на-

ляво започваха малки планини и гори. Най-сетне пристигнахме в Каяли¹⁶, което е едно нещастно село, покрито със слама. Този ден дойде вестта, че сераскерът от Белград Али паша с пет-шест други офицери току-що били жестоко убити от еничарите. Смята се, че неговата алчност е причинила нещастieto му, за което са допринесли и някои омразни предпазни мерки, които той искал да вземе по време на чумата срещу обичаите на турците.

На 28 октомври, напускайки лагера си, ние минахме три малки рекички и едно бедно село, наречено Йеникьой¹⁷, което се намира по средата на нашия дневен преход оттам. Прекосихме също една малка река и две или три лоши пороища, които бяха покрити отчасти с малки шубраци, отчасти с метличина. От лявата ни страна постоянно се виждаха ниските планини, за които вече говорих, а от дясната — широка равнина, стигаща до р. Хеброс. Тя тече на половин миля от Папазли¹⁸, където преношувахме. Това е едно средно голямо село с джамия и хан, построени от някой си Гурги Мехмед паша. Този ден изминахме шест мили.

На 29 октомври след 6 часа пътуване пристигнахме във Филипол. Пътят ни минаваше все из равнина, но често издълбана от пороища и по-големи реки, но с малко течаша вода, а също и през няколко горички. Ние минахме едно от тези пороища първо при тръгване от Папазли, едно друго беше към средата на пътя и едно трето — на една и половина мили от града. Това пороище имаше от двете си страни високи брегове. Що се отнася до мене, то аз го приех за ръкав на Марица, понеже беше доста дълбоко, а после то имаше и един мост от ломен камък, но подкрепен с дървета. По-надолу това пороище се връща в същата Марица, която течеше от дясната ни страна близо до пътя. Освен това там имаше още две други пороища, но малки, далеч от другата страна откъм посоката на града. Около тях се виждаха много оризови ниви.

Във Филипол посланикът беше приет от кадията. Спяхните и много еничари излязоха с него извън града. Това селище ще да има един цял час разстояние в обиколката си. Видя ми се първоначално от страната, от която ние дойдохме, че градът има твърде изгодно разположение, тъй като пред себе си имаше една широка равнина, в средата на която той се издигаше върху една дълга височина. Тя се извиваше в полукръг и се разчленяваше на три отделни височини. Над всички тях доминираха две други планини, които се намираха извън града. Впрочем това е един важен път, защото Хеброс, или Марица, тук тече до праговете на къщите в града, който е разположен около споменатата височина. Но той е без стени, както и Адрианопол. Един дървен мост пресича тази река, която е доста широка, но и буйна. От другата страна, северно от пътя за Табар байарджик¹⁹, има едно предградие, където няма джамии, нито други отличителни строежи. Впрочем има един хан, който е построен добре и е поч-

ти в средата на града, който, както и другите турски градове, е построен само от дърва и камъни.

Когато минавахме през Филипопол, там имаше един дервиш, арабин, който беше застанал срещу нашите квартири на един надгробен камък в едно мюсюлманско гробище. Той не мърдаше от това място нито денем, нито нощем. Там беше престоял 25 дни и трябваше да остане още 15 дни, след изтичането на които следваше да получи милостиня, която той поделя с другите. След това той отива на друго място, където прави същото зиме и лете, денем и нощем. Аз говорих с него една нощ доста късно и той ми каза същото, като добави, че в това се състои животът му и че той прави това единствено от любов към бога.

На 1 ноември оставихме този град, за да отидем в Табар базарджик, който е отдалечен оттам на 6 мили. Пътят минаваше само из равнина, като пресича само една рекичка на разстояние половин миля от тържището, където беше нашият лагер. Ние преминахме един ръкав на Марица, който извира от планината Турда²⁰, която се намираше от дясната ни страна и на същото място, където от лявата ни страна се намираше една друга планина Депот тах, или планината на княза²¹. Край нея ние бяхме вървели вече няколко дни. Равнината между тези две планини ще да има от две до три мили.

На 2 ноември минахме многоводен поток на четвърт миля, след като тръгнахме, и малко по-късно една пълноводна река по лош дървен мост, която след това се влива в Марица. Пътят беше все още равен и местността изпълнена с малки горички, които бяха почти със същата големина, каквато имаха непрекъснато от Адрианопол насам. Големите планини отдясно, които се свързваха с планината Хемус, останаха твърде далеч, но тези отляво не бяха на повече от една миля далеч от нас, дори и по-малко, когато доближихме село Йеникьой²². То беше обитавано само от бедни християни — гърци²³. Преди това село минахме една друга рекичка, която се вливаше, както и всички други, в Марица. Пътят беше три мили.

На 3 ноември се повтори почти същото. Половината от пътя минаваше през изпълнена с хубави горички равнина, която неусетно започваше да се издига. Другата половина на пътя беше из висока планина, покрита с малки гори, която беше от лявата ни страна, но на места се прехвърляше и през пътя, където трябваше да се изкачваме. Горе на височината стигнахме до едно нещастно село, чиито колиби бяха покрити със слама. Тук беше мястото на нашия лагер. До него там имаше една гора върху една височина, на която някога е имало малък замък, който сега беше съвсем порутен. Той даваше и името на мястото, наречено Къзълхисар, или Червената крепост. Там имаше също един хан или бедна паланка.

На 4 ноември изминахме през планините около две мили и половина проходи непрекъснато сред гори, скали, височини и про-

ласти и пристигнахме най-сетне в едно малко село, наречено Капитдербент²⁴. Там се намират руините на Арката на Траян, който ѝ е дал това име. Аз разгледах парчетата от стената, която е сама, без други стени от страни, и в основите си е направена от дялан камък, а останалата част — от тухли. Вече не се вижда никакъв белег от надписи, нито никакви други следи освен самата арка и руините около нея. Аз спрях вниманието си върху пропастта, която ни остана отдясно, преди да пристигнем до арката, когато минахме един каменен мост, намиращ се малко по-долу. Нямахше съмнение, че днес вече не ще може да се използва изгодно едно укрепително съоръжение на тази височина, където огънят стига, както и една друга на отсрещната височина отляво. В основите на близката височина имаше една бедна паланка, заобиколена с високи палисади, разбира се, каквито са и другите. Защото оттук нататък такива ще се срещат почти на всяко място, но аз не забелязах никаква разлика между тях. Казаха ни, че освен този левия проход тук е имало един друг, много по-лесен от този, който ние минахме. Но както и да е, ако някой би пожелал да защити тази позиция с една армия от това място, то той би заплатил това твърде скъпо поради природата на същото място. След като минахме оттам, ние взехме височината за четвърт час, сетне изминахме една миля и половина през полето, преминахме и една доста буйна рекичка по един каменен мост, за да дойдем в Ихиман²⁵. То е едно голямо село с джамия и хан и стана мястото за нашия лагер, отдалечен от предишния на пет часа.

На 5 ноември продължихме пътуването си също до Йенихан²⁶, голямо село, което е получило името си от хана тук, един от най-големите, които се срещат по този път. Той е бил построен от някой си дефтердар Ахмед паша. Този ден нашият път минаваше отчасти из равнина, отчасти през планини. Из равнината изминахме две мили, като към средата им прехвърлихме едно порище с високи брегове. Сетне преминахме два пъти една малка рекичка и изкачихме няколко хълма, които продължаваха и понататък из по-голямата част на остатъка от нашия път, като бяха покрити от време на време с техните малки горички. Когато бяхме вече близо до мястото на нашия лагер, преминахме още един порой с високи брегове по един каменен мост и накрай пристигнахме на мястото, споменато по-горе.

На 6 ноември нашето пътуване продължи пак към пет мили из една хубава страна, широка до 3—4 мили и оградена по краищата си с планините, за които вече говорихме. Виждахме много хубави села от едната и от другата страна. Такова нещо като това не бяхме виждали още от първите дни на нашето потегляне от Константинопол. Когато бяхме само на две мили от София, по един лош дървен мост минахме една река, която идваше от планините отляво. Селяните от селото Турбе²⁷ наричат тази река Ис-

гер²⁸. Оттам до града полето беше осеяно с възвишения и хълмове.

София ни се видя първоначално твърде хубава (и то при едно изключително разположение), когато се показаха множество нейни джамии, които на брой са повече от 24, доколкото можях лично да ги изброя, качен върху минарето на една от главните джамии, а също и многото ханове в този град. Но ние се разочаровахме, когато при влизането си видяхме едно неравно селище с колиби, примесени с хубави къщи, с обикновени базари, с малко постлани с камък улици и с извънредно много калища. След смъртта на сераскера в Белград тукашният паша бе заминал за границата. Заради това неговият ага с голям брой от своите турци дойде да посрещне посланика и го настани в къщата си. Този град е без стени, както и всички други. Казаха ми, че гръцката черква „Света София“ била построена някога от една принцеса със същото име, която е погребана в една капела. Изкачихме се вътре, но тялото трябва да е в земята, защото не се виждаше никъде. Турците, които са превърнали черквата в джамия, са премахнали всичко. Гърците²⁹ и арменците имат няколко малки черкви. В града има и една топла баня.

На 9 ноември потеглихме от София. Нашият път продължи около пет мили из твърде хубаво поле без възвишения до с. Халкали³⁰. То е голямо село, но къщите му са само от колиби и има една рекичка край него. Там по пътя си преминахме още три-четири други рекички, но те не са от особено [военно] значение.

На 10 ноември, като напуснахме лагера си, изкачихме средно големи височини до село Драгоман³¹, разположено край една планина, която ни остана отядясно. Там още се виждаха развалините на един хан, опожарен от наши войници през последната война. Турците ни казаха, че тук е погребан сераскерът, който загуби сражението при Ниш и който великият везир бе наредил да бъде убит. След това ние се спуснахме в една твърде забележителна клисура, която продължава надлъж по течението на една малка рекичка сред гори, скали и урви. Някои казват, че тази рекичка била изворът на Нишава. Тази клисура е още по-мъчно проходима от Траяновите врата и никога неприятел не е могъл да премине този пункт, стига той да е бил защищаван. След като излязохме от нея, продължихме из поля и гори до Сариброд³², едно бедно село, в което не влязохме заради чумата. Ние се разположихме на лагер край него, след като преминахме една доста буйна река, която течеше по дължината на това селище. Тук при нас дойде един курниер от Константинопол и донесе вестта, че са били лишени от постовете им Кислар агата, или евнухът, началник на харема на султана, заедно с бостанджи пашата, или началника на градините; също че три глави от змийската колона на Хиподрума били намерени съборени на земята една сутрин, без да може да се открие извършителят или какво точно е станало.

На 11 ноември изминахме около четири мили до Шакьой, наричан иначе Пирот³³. Като напуснахме нашия лагер, ние изминахме четвърт миля встрани, сетне половина миля напред. По пътя си преминахме наново една доста пълноводна рекичка и накрай пристигнахме в споменатото селище. То някога е било град, и то столица на България, но днес София носи това име. Пирот е разположен на една малка бързотечна река, която се нарича Барису и която го дели на две части. Към края на града в посока на Ниш в полите на една планина има малък замък, укрепен със здрави стени, но той е силно уязвим от височината над него. От нея обаче той е отделен от една рекичка, която тече между тях. Това беше аванпостът на нашите, когато Ниш беше още наш.

На 12 ноември оставихме Шаркьой и изминахме по равно една миля, после пътувахме по много труден път сред планини, покрити с малки гори. Така продължи повече от два часа, накрай се спуснахме по тези планини. Край полите им преминахме една малка махала. При излизане в равнината пристигнахме в Муса паша паланка³⁴, като малко преди това преминахме един ръкав на р. Нишава. Това място е доста уязвимо, но е укрепено със здрави стени и с едно малко земно укрепление, също подзидано. На четирите си ъгъла има четири хубави кули и четири други в средата на всяка укрепена линия. Насреща има един голям, добре построен хан. Там още се виждат няколко камъка с латински надписи, но те не са антични и на някои едната част е зазидана обратно на надписа. Откъм планината, която е съвсем близо до града, има едно бедно село. Там трябваше да почиваме, но на другия ден преходът се яви твърде дълъг, чак до Ниш³⁵. По този начин този ден ние продължихме напред докъм средата от височината на планината, наречена Кисдербент, или Червеният проход³⁶. Там спряхме до една гора в едно нещастно село, наречено Тамяница³⁷. При този преход нашият път продължи почти цели 6 мили и половина при лошо време. Тук започва планината Хемус.

На 13 ноември пътят ни беше 4 мили и половина и ние продължихме да изкачваме в продължение на един час споменатата планина, покрита с гори, примесени тук-там с метличина. После се спуснахме, и то там, където проходът беше най-мъчен, по един лъжлив път, като заобикаляхме по всички посоки по-високите планини и урвите. Това продължи повече от още един друг час.

Признавам, че се възхищавах в продължение на няколко дни, като гледах толкова суровите теснини, чрез които природата бе пожелала да укрепи подстъпите към столицата на Османската империя откъм нас. След като най-сетне бяхме в низината, ние продължихме още малко из гората и накрай излязохме извън планините в равнината и шубраците на полето, което е край Ниш. Реката със същото име ни оставаше все отдясно, а планините се

преливаха едни в други на разстояние около две мили вдясно и вляво.

Град Ниш има средно изгодно стратегическо разположение. Той изглежда, макар и малко, издигнат от страна на реката, която при влизане в града се преминава по дървен мост. По наше време там имаше едно клиновидно укрепление, което понастоящем е в развалини. Нишава е само една игрива река, най-малко докато водите ѝ не се увеличат от дъждовете в планините, през която тя тече. Орази част от града, която е от другата страна, се намира в едно изключително поле. На един оръдеен изстрел на север от него има планини, гънките на които бяха причиня ние да спечелим сражението през 1689 г. Фортификационните съоръжения са земни, подсилени с лошо зидани полусухи стени. Те са изградени от нашите. Те собствено представят само външната страна на едно укрепление, защищавано по всякакъв начин от неправилни ъгли, които се прикриват от един контрашкарп. Ширината на рова на много места няма необходимата дълбочина. Турците след това не са полагали никакви грижи и са оставили всичко да върви към разпадане.

На 14 ноември аз излязох от града да видя полето на сражението, където Негово височество принц Лудвиг Баденски³⁸ разби турците. Аз видях още развалините на техните отбранителни позиции, които личаха ясно на полето. Изкачих се и на планината, върху която той се бе разположил отвъд Нишава. Бидейки на височината, аз разгледах как армията е извършила своя маньовър, за да атакува неприятеля в гръб, и аз означих всичко това на място.

На 15 ноември бе денят на св. Леополд. Този празник бе отпразнуван в турски парадни униформи, тъй като Н. в. императорът носи това име. Норхаймският епископ изпълни „Те деум“ по случай рождения ден на ерцхерцога, първородния принц на Н. в. императора и немски крал.

На 16 ноември потеглихме от Ниш и минахме през полето край укрепленията, а след това и през една малка река с високи брегове, която се намира на четвърт миля напред. Сетне продължихме по същата равнина, доближихме планините от дясна страна и преминавахме първоначално шубраци и малки гори в продължение на около два часа. После преминахме там две рекички, които имат своите каменни мостове. Оттам се изкачихме на височините, откъдето в далечината наново се яви голямата река отляво. Когато се спуснахме и изминахме други три часа, отчасти из равнината, прехвърлихме една друга малка река, която там се вливаше в голямата. След един час и повече път ние се озовахме в Алексинца³⁹, бедно село с паланка от същия вид, и до нея един каменен хап, отстоящ на пет мили и половина от Ниш. Върху съседните планини има два стари замъка с няколко стари гробници, построени от двама влашки князе.

На 17 ноември в продължение на 4 мили вървахме само

през гори и планини и много малко из равнина. По пътя си минахме две малки реки, от които последната беше пред мястото на лагера ни, наречено Рашна⁴⁰, бедно село и нещастна паланка, както и тази от предишната вечер. Ние всички се подслонихме в хана, който се намира насреща, защото тук се намираха само лоши къщи, където вечерта пренощува посланикът.

На 18 ноември в продължение на 5 мили пътуване вършихме пак същите неща. По-голямата част от пътя ни минаваше през една гора, прекъсвана от малки планински бърда, през една пълноводна рекичка в една долина и няколко възвишения, накрай една миля и половина през равнина. Местността се преливаше към селото Паракни⁴¹, където ние бяхме в хана, а посланикът в една малка къща насреща, до която се намираше паланката.

Там тече една река, която се влива в Морава. Турците познават толкова малко собствените си страни и много пъти ми казваха съвсем различни неща, така че аз не мога и съвсем не се решавам да пиша въз основа на техните думи. Поради това аз пристигнах по течението на Нишава и Морава, както и по течението на толкова много други реки, които аз преминах, без да спомена името им и това, което желяех ти да знаеш.

На 19 ноември изминахме две мили из една удивителна равнина, из която от време на време се показваха малки шубраци и гори. Оттам пристигнахме до Морава, която е голяма река с високи брегове от двете си страни. Там от дясната ни страна се вливаше една рекичка със също такива брегове. Над р. Морава там има дървен мост, пред който се виждаха някакви купища пръст във формата на нашите земни укрепления. Турците наричат това място Морава хисарс⁴² поради две лоши паланки, направени от дървен плет и измазани с кал. Пред тях има малък ров. Такива паланки започнаха от Ниш. На всички места, където имаше от този вид паланки, турците поздравяваха минаващото посолство с оръдейни залпове. Като минахме моста, ние продължихме половин миля от татък реката в гората. Като излязохме от нея, ние се озовахме в равнината, която води до Ягодина⁴³, отстоящо от моста на две други мили. Това място е само едно бедно село със сламени къщи. Там има джамия, доста добре изградена от материалите на една друга извън селището, а също и един малък порутен хан.

На 21 ноември преминахме в Баточни⁴⁴, след като бяхме почивали на 20 с. м. След като тръгнахме от Ягодина, преминахме първо в равнината една река, над която има хубав каменен мост, сетне се изкачихме по планината, където започваха гори. Пътят из тях се оказа малко мъчен, понеже трябваше от време на време да се изкачваме и спускаме. Изминахме почти половината му, когато започна малко поле, притиснато от горите. Минахме и две буйни рекички, които си имаха своите дървени мостове, каквито се срещат почти навсякъде. Те бяха доста добре пригодени за минаването на посолството. Сетне се откри мал-

ко повече равнина, но винаги покрита с дървета, горички и шубраци. И така до четвърт миля преди Баточин, която е бедно място, опожарено от нашите. Там турците са възстановили една паланка по лошия план на тази при Морава. Такава има и край Ягодин. Две рекички текат наблизко до това място, последната от които е доста блатиста. Над нея се издига височина, където турците, след като бяха разбити в техните укрепления, изградени на една миля от гората в посока на Морава, загубиха сражението и бяха заставени да бягат в Ниш през 1689 г., както бе казано по-горе.

На 22 ноември, след като изкачихме възвишенията, за които току-що говорих, първо навлязохме в гори, които продължаваха непрекъснато при изкачване и спускане, макар че те в по-голямата си част не бяха тежки. По пътя си минахме две или три доста многоводни рекички, а горите не прекъснаха чак до портика на джамията в Хасан паша паланка⁴⁵. Тя е едно село, което е получило името си от своята паланка. Там край него тече една река. Ние стояхме на лагер два дни, тъй като за тези селища имаше съмнение за чума. Пътят продължи 5 часа. На 23 с. м. пътувахме все из една рядка гора, намираща се в по-голямата си част в равнина. От време на време минавахме няколко средно големи реки, които имаха своите дървени мостове. Нашият лагер беше в Колар⁴⁶, бедно село, отдалечено от другото на 5 мили. В останалото нашият път от Ниш дотук минаваше постоянно из една бедна страна, изпълнена с гори и шубраци, с твърде малко села, с много големи и малки реки, с много планини навсякъде около нас.

[18^a] На 24 ноември аз направих една обиколка от Колар до Семендрия⁴⁷ на Дунав, която е отдалечена само на 2 мили. Пътят беше отчасти равен, отчасти из шубраци и горички. Семендрия е един доста стар град и се намира на ъгъла, където р. Йесава се влива в Дунав. Градът е укрепен с двойни стени със старинни кули, които повечето са открити отвътре. Те от двете си страни са изцяло заобиколени от Дунав и Йесава, но третата е обърната към сушата. Откъм фронталната страна има 11 кули, издигнати върху високите стени, и три други на множеството ъгли, по краищата и в средата на ниските стени. Отпред има ров, изпълнен с вода. Селището е доста малко, но то не може да не бъде вземано под внимание, ако не беше силно уязвимо от съседните планини. От Семендрия аз минах надлъж по Дунав, изкачих се в полите на планините, които се преминават едва при Шаклан⁴⁸. То има една паланка на височината и едно твърде голямо тържище на Дунав, от Семендрия е на три мили. Ние се разположихме на лагер пак на полето поради чумата.

(18^c) На 25 ноември продължихме напред още три мили и половина сред гори и планини, като Дунав ни оставаше отдясно. Когато стигнахме на една и половина миля от Белград и излязохме от горите, константинополският паша...⁴⁹, който още след

Рашна придружаваше посланика, дойде тук да го приеме церемониално. Той водеше със себе си кехаята на софийския паша, който понастоящем заемаше мястото на сераскера, убит в Белград. . .

¹ Дн. Нови Сланкамен, източно от Нови сад в СФР Югославия.

² Дн. Кючукекмедже, западно от Цариград.

³ Става дума за султан Сюлейман Кануни (1520—1566).

⁴ Дн. Кумбургаз на брега на Мраморно море, източно от Силиврия.

⁵ Дн. Кишеклю, западно от Силиврия.

⁶ Чорлу.

⁷ Става дума за султаните Баязид II (1481—1512) и Селим I (1512—1520).

⁸ Дн. Бююккаръщъран.

⁹ Люлебургаз.

¹⁰ Става дума за Соколу-Мехмед паша, велик везир през времето 1564—1579 г.

¹¹ Дн. гр. Хавса.

¹² Дн. гр. Свиленград.

¹³ В ръкописа *Hebiptza* — от Хебипче, тур. назв. на Любимец, Хасковски окръг.

¹⁴ В ръкописа името е написано *Usomschiova*; Узунджово.

¹⁵ Изопачено предадено името Семисче, тур. назв. на с. Клокотница, което и през XVI в. се среща в своята българска форма.

¹⁶ В ръкописа *Kayaly*, дн. с. Филево, Хасковски окръг.

¹⁷ В ръкописа *Jengi Koui*, Ново село, вероятно дн. с. Дебър, Пловдивски окръг, в миналото наричано Йени махале.

¹⁸ Дн. Поповица, източно от Пловдив.

¹⁹ В ръкописа *Tabag bajarschik* — Пазарджик.

²⁰ В ръкописа името не личи ясно; може да се прочете *Turda. Turin, Turia*; последната форма може да се свърже с „Гора“ (!) „Средна гора“, което име авторът вероятно е чул и доловил непълно.

²¹ В ръкописа *Depot tach*. Не е възможно да се идентифицира със сигурност. Склонни сме да го изведем от тур. Деспотдаг. През втората половина на XVI в. Ст. Герлах свързва тези планини с името на „българския деспот Новак Дебели“, а М. Безолт — с „последния деспот или княз и владетел на България. . . Марко Кралевич“ (срв. Немски и австр. пътители, т. III, с. 342, 442).

²² В ръкописа *Jengi Koi*, Ново село, дн. с. Ветрен, Пазарджишки окръг.

²³ Както и други западни автори през тази епоха, и Арш използва името „гърци“, за да означа източноправославни християни на Балканите.

²⁴ В ръкописа *Capit Derbent*. Възшност Капудервент турците са наричали самия проход Траянови врата, а българското село под него, Клисурата което по-късно изчезнало — Капуджик. Тук авторът говори именно за с. Клисурата.

²⁵ В ръкописа името е записано *Ihiman* — Ихтиман.

²⁶ *Jenig han* — с. Нови хан, източно от София.

²⁷ В ръкописа *Turbe*, вероятно силно изопачено предадено местно име, което по място отговаря най-много на с. Горубляне.

²⁸ Р. Искър.

²⁹ И тук терминът „гърци“ следва да се разбира в смисъл „източноправославните християни“.

³⁰ В ръкописа името е записано *Salkali*, дн. Сливница.

³¹ В оригинала *Dragoma*.

³² В ръкописа *Saribrod*.

³³ В оригинала *Schakihoi*.

³⁴ Дн. Бела паланка.

³⁵ В ръкописа *Nissa*.

³⁶ В района на дн. Свърлишка планина и Сучевацката клисура, за който говори тук Арш, се срещат имената Червеничево, Червен брег, Црвена река.

³⁷ *Tamianiza* — с. Тамяница, между Бела Паланка и Ниш, северно от р. Нишава.

³⁸ Става дума за поражението, което императорският генерал Лудвиг Баденски нанесъл на турските войски през есента на 1689 г.

³⁹ Дн. Алексинац.

⁴⁰ Дн. с. Ражан, източно от Сталач.

⁴¹ Парачин.

⁴² Дн. на това място се намира Чуприя.

⁴³ Ягодина, дн. Светозарево.

⁴⁴ Дн. Баточина, северонточно от Крагуевац.

⁴⁵ Дн. Смедеревска паланка.

⁴⁶ Дн. с. Колари, северно от Смедеревска паланка.

⁴⁷ Дн. Смедерево.

⁴⁸ Става дума за Гроцка, източно от Белград.

⁴⁹ На това място в ръкописа има зачеркнати думи, които не могат да се разчетат със сигурност.